

SOCIALINĖS ANTROPOLOGIJOS IR ETNOLOGIJOS STUDIJOS

LIETUVOS

22(31)
2022

ETNOLOGIJA

LITHUANIAN ETHNOLOGY

STUDIES IN SOCIAL ANTHROPOLOGY AND ETHNOLOGY

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

VILNIUS 2022

REDAKTORIŲ KOLEGIJA / EDITORIAL BOARD

Vida Savoniakaitė (vyriausioji redaktorė / Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas / Lithuanian Institute of History, Vilnius, Lithuania

Auksuolė Čepaitienė
Lietuvos istorijos institutas / Lithuanian Institute of History, Vilnius, Lithuania

Vytis Čiubrinskas
Vytauto Didžiojo universitetas / Vytautas Magnus University, Kaunas, Lithuania

Jonathan Friedman
Kalifornijos universitetas / University of California, San Diego, USA

Anna Gomóła
Silezijos universitetas Katowicuose / University of Silesia in Katowice, Poland

Chris Hann
Maxo Plancko socialinės antropologijos institutas / Max Planck Institute for Social Anthropology, Halle / Saale, Germany

Jonathan Hill
Pietų Ilinojaus universitetas / Southern Illinois University, Carbondale, USA

Neringa Klumbytė
Majamio universitetas / Miami University, Ohio, USA

Ullrich Kockel
Aukštumų ir salų universitetas / University of the Highlands and Islands, Kirkwall, UK

Adam Jonathan Kuper
Londono ekonomikos mokykla / London School of Economics, UK

Orvar Löfgren
Lundo universitetas / Lund University, Sweden

Jonas Mardosa
Vytauto Didžiojo universitetas / Vytautas Magnus University, Kaunas, Lithuania

Frederico Delgado Rosa
NOVA universitetas Lisabonoje / NOVA University Lisbon, Portugal

Žilvytis Šaknys
Lietuvos istorijos institutas / Lithuanian Institute of History, Vilnius, Lithuania

REDAKTORIŲ KOLEGIJOS SEKRETORĖ / EDITORIAL ASSISTANT

Danguolė Svidinskaitė
Lietuvos istorijos institutas / Lithuanian Institute of History, Vilnius, Lithuania

Leidyklos adresas / Address of the Publisher: Redaktorių kolegijos kontaktai / Editorial inquiries:
Lietuvos istorijos institutas El. paštas / E-mail: etnolog@istorija.lt
Tilto g. 17, LT-01101 Vilnius
<www.istorija.lt>

Žurnalas registruotas / The Journal is indexed in:
European Reference Index for the Humanities (ERIH)
EBSCO Publishing: Academic Search Complete, Academic Search Ultimate,
Energy and Power Source, SocINDEX with Full Text, Sociology Source Ultimate
Modern Language Association (MLA) International Bibliography

Leidybą finansavo Lietuvos mokslo taryba pagal Valstybinę lituanistinių tyrimų ir
sklaidos 2016–2024 metų programą (Sutartis Nr. S- LIP-22-43)

TURINYS / CONTENTS

Pratarmė (<i>Vida Savoniakaitė</i>)	5
Editorial (<i>Vida Savoniakaitė</i>)	9

Teminis skyrius: antropologijos ir etnologijos istoriniai konceptai / Special Section: Concepts in the History of Anthropology and Ethnology

Kamila Gęsikowska

Man and his History in the Evolutionary Approach: The Theory and Sources of the Rudimentary Symptoms of Julian Ochorowicz	13
Žmogus ir jo istorija evoliuciniu požiūriu: Juliano Ochorowicziaus rudimentinių požymių teorija ir jos šaltiniai. Santrauka	30

Irma Šidiškienė

Lituanistinių darbų vertinimo istorijos puslapis: termino ir metodo akcentai Antano Mažiulio recenzijose	32
A Page in the History of the Evaluation of Lithuanian Studies: The Emphasis on the Term and Method in the Reviews by Antanas Mažiulis. Summary	53

Straipsniai / Articles

Viktorija Serbentienė

Ekologijos nuostatos ir praktikos: individualių gyvenamųjų namų statybos sfera	57
Attitudes and Practices of Ecology in the Construction of Individual Houses. Summary	85

Rolandas Kregždys

<i>Sacra sub velo</i> : Pietų aukštaičių papročio puošti kryžių apdangalais ištakos	87
<i>Sacra sub velo</i> . An Apron and Ribbons as Decorative Elements of Roadside Crosses in the Southern Highlands: The Origins of the Custom. Summary	107

Sigita Astikienė

„Kaip įvertinti, ar aš geresnis, ar tu geresnis“: bibliotekininkų apdovanojimų tradicijos	109
‘How to Judge which one of us is the Best’: Librarian Award Traditions. Summary	129

<i>Miglė Lapėnaitė</i>	
Antropologinė karo analizė: mikrolygmens perspektyva etnografijoje	131
The Anthropological Analysis of War: The Micro-Level Perspective in Ethnography. Summary	146

Apžvalginis straipsnis / Review Article

<i>Asta Bartkevičiūtė</i>	
Macikų lagerių patirtys žmonių atsiminimuose: Šilutės Hugo Šojaus muziejaus 2018–2020 metų etnografiniai tyrimai	148
Experiences of the Macikai Camps in People's Memories: Ethnographic Research by the Šilutė Hugo Scheu Museum, 2018–2020. Summary	164

Knygų recenzijos / Book Reviews

The Storytelling Human: Lithuanian Folk Tradition Today. L. Būgienė (ed.) (<i>Ullrich Kockel</i>)	167
Jan Łasicki, Jan Sandecki-Malecki. O bogach i wierzeniach dawnych Żmudzinów, Litwinów i Prusów. M. Wolf (przeł. i opr.) (<i>Małgorzata Rygielska</i>)	170
Lina Pranaitytė. The Coffin in the Attic: Gifts, Debts and the Catholic Church in Rural Lithuania (<i>Ida Harboe Knudsen</i>)	176
Aušra Kairaitytė. Liaudiškasis <i>pamaldumas</i> : naratyvai apie šventuosius XX a. vidurio – XXI a. pradžios Lietuvos kultūroje (<i>Jonas Mardosa</i>)	179
Etnografiniai vaizdai Marijos Znamerovskos-Priuferovos negatyvuose. L. Lapėnaitė (sud.) (<i>Rasa Paukštytė-Šaknienė</i>)	185

In Memoriam

Muziejininkas, Lietuvos liaudies buities muziejaus kūrėjas Vytautas Stanikūnas (1924–2022) (<i>Gita Šapranauskaitė</i>)	190
--	-----

Apžvalginis straipsnis

Macikų lagerių patirtys žmonių atsiminimuose: Šilutės Hugo Šojaus muziejaus 2018–2020 metų etnografiniai tyrimai

Asta Bartkevičiūtė

Straipsnio tikslas – atskleisti Šilutės rajono savivaldybės inicijuoto Macikų lagerių objektų komplekso (1941–1955 m.) sutvarkymo projekto etnografinių tyrimų rezultatus. Šiame straipsnyje siekiama pateikti Šilutės Hugo Šojaus muziejaus etnografiniuose tyrimuose 2018–2020 m. užfiksuotą kultūrinę atmintį apie Macikų lagerį po 1945 m. (sovietinį laikotarpį) šiais aspektais: aptariama pateikėjų perteikiama bendra to meto atmosfera, už ką žmonės patekdavo į gulago lagerį, iš kokio socialinio sluoksnio ir kokio amžiaus, apibūdinamos gyvenimo sąlygos, darbas, bandymai pabėgti, ligos, mirtys ir laidojimas, kartu kalintų kriminalinių nusikaltėlių poelgiai, kalinių bendravimas su namiškiais, Macikų kapinių likimas ir paminklai, pasakojimai apie karcerį.

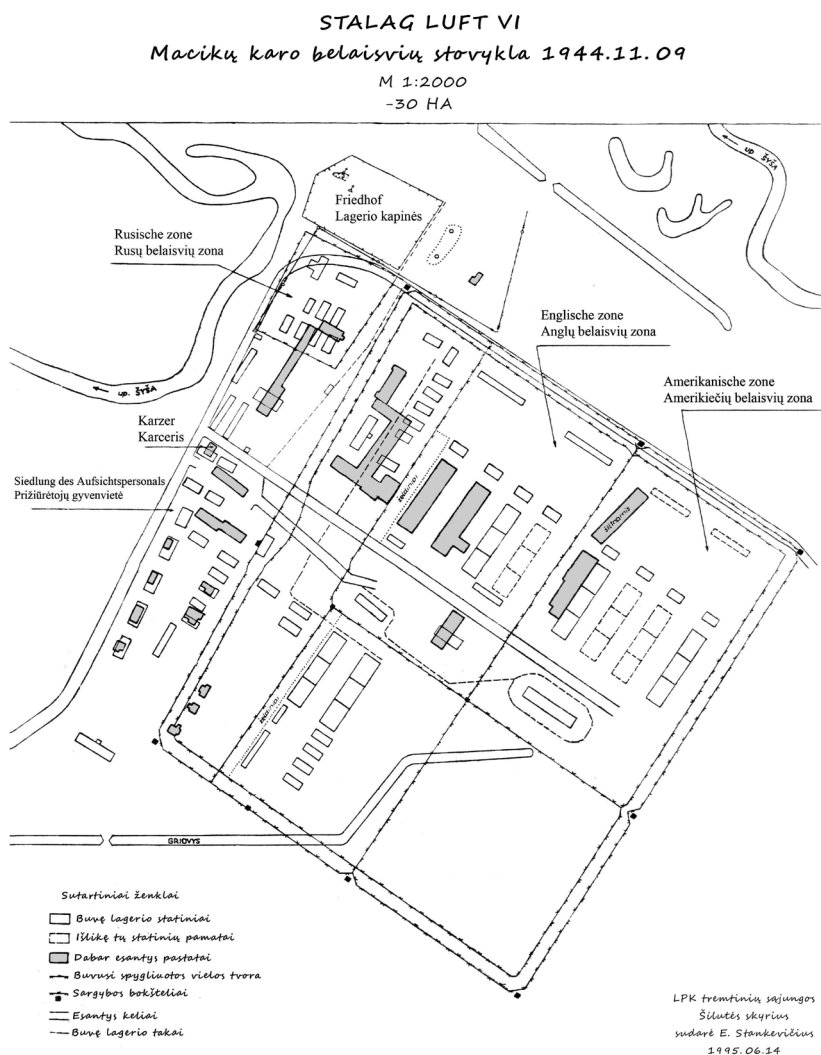
Raktiniai žodžiai: *Macikai, gulago lageris, politiniai kaliniai, pokaris, atmintis.*

The main aim of the article is to show the results of ethnographic research initiated by the Šilutė district based on the plan of the Macikai camp complex (1941–1955) and its implementation. In this article, the author attempts to represent the cultural memory of the Macikai camps after 1945 (the Soviet period), which were recorded in the ethnographic research of the Šilutė Hugo Scheu Museum in 2018–2020. The material is submitted according to these aspects: the general atmosphere of the time, the social background and the age of the people in the Gulag camp, the prisoners' living conditions, the fate of Macikai cemetery, and others.

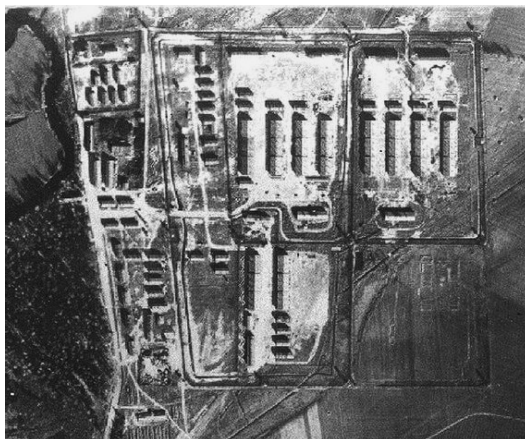
Key words: *Macikai, Gulag camp, political prisoners, postwar time, memory.*

Asta Bartkevičiūtė, Šilutės Hugo Šojaus muziejus, Muziejinių tyrimų skyrius, Lietuvininkų g. 4, LT-99185 Šilutė, el. paštas: etnografija@silutesmuziejus.lt, <https://orcid.org/0000-0002-6195-5885>

Visi Macikų lageriai – unikalūs, išskirtinės svarbos istorinės ir kultūrinės atminties objektas, reikšmingas nacionaliniu ir tarptautiniu aspektu. Tai vienintelė vieta Lietuvoje ir viena iš retų vietų Rytų ir Vidurio Europoje, kur glaudžiai susipina abiejų totalitarinių režimų kalinimo struktūros. Macikų nacistinės Vokietijos karo belaisvių stovyklos ir Sovietų Sąjungos gulago lagerio objektų kompleksas, esantis Šilutės rajono sav., Šilutės sen., Macikų k., nuo 1993 m. liepos 15 d. yra saugomas valstybės.

1 pav. 1944 m. karo belaisvių stovyklos Macikuose „Stalag Luft 6“ planas
(braižė E. Stankevičius 1995 m.)

2 pav. 1944–1944 m. JAV oro pajėgų žvalgybos daryta Macikų karo belaisvių stovyklos „Stalag Luft 6 Heydekrug“ nuotrauka (Šilutės Hugo Šojaus muziejaus archyvas)

1941 m., prasidėjus Trečiojo reicho ir Sovietų Sąjungos karui, Macikuose buvo įsteigtas karo belaisvių lageris, skirtas belaisviams raudonarmiečiams, vėliau tapęs viena didžiausių karo belaisvių koncentracijos stovyklų Trečiojo reicho Pirmosios karinės apygardos veiklos zonoje (1 pav.). 1943 m. prie jo įkurta antroji karo belaisvių stovykla sąjungininkų oro pajėgų karo lakūnams. 1944 m., traukiantis vermachtui, karo belaisviai evakuoti (2 pav.). Pasikeitus politinėms aplinkybėms, 1945 m. viena Macikų lagerių komplekso dalių tapo Sovietų Sąjungos NKVD kuruojamu 184-uoju karo belaisvių lageriu Trečiojo reicho pajėgų kariams. 1946–1947 m. šie įkalintieji naudoti kaip darbo jėga atstant karo nuniokotą Klaipėdą ir aplinkines gyvenvietes, o į lagerį pradėti siųsti neįgalūs ir nedarbingi belaisviai. Jų „gydymo“ tikslais iš Vilniaus į Macikus 1946 m. perkelta 2652-oji karo ligoninė. 1948 m. lageris buvo uždarytas, ligoninė irgi iškeldinta. Dar veikiant karo belaisvių lageriui, 1945–1946 m. dalis nacistinio lagerio buvo paversta į GULAG'o padalinį – Lietuvos SSR pataisos darbų kolonijos skyriaus 3-iojo lagerio skyrių politiniams ir kriminaliniams nusikaltėliams. Šis padalinys panaikintas 1955 m. Lagerių istorinės atminties įamžinimas prasidėjo tik 1989 m., pastačius kryžių Prancūzijos ir Belgijos kareivių atminimui (Vitkus 2020: 22).

Žmonių atmintį ypač paveikė vėliausias Macikų lagerio gyvavimo tarpsnis, nemažai gyventojų palietęs asmeniškai. 1948 m. uždarius paskutinį karo belaisvių lagerį ir specialiąją ligoninę, 3-iojo skyriaus teritorija išsiplėtė. 1952 metų duomenimis, tai buvo vienas iš didžiausių lagerių okupuotoje Lietuvoje – jo teritorija apėmė 5 hektarus.

3 pav. Macikų lageris XX a. 7 deš. (Šilutės Hugo Šojaus muziejaus archyvas)

Knygoje „Macikų mirties namai“ rašoma, kad pirmieji civiliai politiniai kaliniai (120 vyrų ir 80 moterų), dauguma nuteisti pagal sufabikuotus politinius kaltinimus, į lagerį buvo atvežti iš Šiaulių kalėjimo (Burauskaitė, Jankauskienė 2015: 112). Didžioji dalis lagerio kalinių buvo neįgalieji, vežti ne tik iš Lietuvos, bet ir iš rytinių SSRS sričių. Nuo kitų Lietuvoje veikusių kalinimo įstaigų ši išsiskyrė tuo, kad čia buvo įkurti Motinos ir vaiko namai. Juose buvo kalinamos ir moterys bei jų vaikai, gimę kalėjime ar lageryje.

Trečiasis lagerio skyrius turėjo padalinį Rusnės saloje. Penktasis lagerio punktas buvo įkurtas 1951 m. lapkričio 29 d., jame tilpo apie 200 žmonių. Čia buvo laikomi laisvojo režimo kaliniai, kurie dirbdavo be karių priežiūros.

1955 m. birželio 18 d. 3-iasis Pataisos darbų kolonijos skyrius buvo uždarytas. Lageriui priklausę žemės ūkio sklypai perduoti LSSR socialinio aprūpinimo ministerijai. Po lagerio uždarymo bandyta sunaikinti belaisvių kapines. 1955 m. parengtas, tačiau nerealizuotas jų melioravimo projektas (Užgalis, Pocytė 2019: 5). XX a. antroje pusėje ant dalies kapų teritorijos pastatyta gyvenamųjų namų; detalesni moksliniai tyrimai dėl kapinių užlaidojimo ploto, laikotarpių, palaidotų asmenų tapatybių ir šiandien dar nebaigti. Išlikęs lagerio karceris 1995 m. tapo Šilutės muziejaus ekspozicija, o vietoje lagerio barakų (3 pav.) dabar rasime Macikų socialinės globos namus.

Straipsnio tikslas – atskleisti Šilutės rajono savivaldybės inicijuoto projekto „Macikų nacistinės Vokietijos karo belaisvių stovyklos ir Sovietų Sąjungos gulago lagerių objektų komplekso (1941–1955 m.) sutvarkymas 2019–2024 m.“ etnografinių tyrimų rezultatus. Šilutės Hugo Šojaus muziejus nuo 2018 m. gruodžio 10 d. iki 2020 m. spalio 7 d. organizavo apklausas visoje Lietuvoje, siekdamas surinkti liudijimus žmonių, išgyvenusių ir dar atsimenančių sovietinio režimo represijas, susijusias su Macikų lageriu. Surengtos 24 etnografinės ekspedicijos.

Metodologinė prieiga buvo pusiau struktūruotu tiesioginiu pokalbiu užfiksuoti, o paskui analizuoti ir lyginti liudininkų atsiminimus, stebėti buvusio Macikų lagerio aplinką. Interviu metodu visų liudininkų klausta, kas iš artimųjų buvo įkalintas Macikų lageryje, prašyta papasakoti, kokios buvo suėmimo priežastys, aplinkybės, kas žinoma apie gyvenimą lageryje, bendravimą su namiškiais, įkalinimo baigtį, kapinių lankymą ir pan. Apklausinti žmonės, kurie galėdavo bent kiek daugiau papasakoti apie lagerį, buvo patyrę artimųjų įkalinimą arba patys jame kalėjo. Daugiausia liudininkų buvo politinių kalinių giminaičiai, pavyko rasti vieną išgyvenusį Macikų lagerio kalinį, kiti respondentai tiesiogiai su lageriu nesusiję: pensionato ar kitų įstaigų darbuotojai, tema domėjęsi žurnalistai, tremtiniai.

Etnografiniuose tyrimuose siekta duomenų objektyvumo ir reprezentatyvumo. Kalbinta 30 žmonių, kurių dauguma – iš Vakarų Lietuvos: Šilutės miesto ir rajono, Klaipėdos miesto ir rajono, Šilalės rajono, Rietavo, Telšių, Tauragės, dalis buvo iš Vidurio ir Rytų Lietuvos: Šiaulių, Kėdainių, keletas pašnekovų – iš Rokiškio ir jo rajono. Įvertinus suėmimo ir paleidimo metus matyti, kad 1945–1948 m. buvo suimti ir Macikuose kalėjo septyni (dar trys suimtieji buvo nukankinti Šilutės kalėjime, o Macikų kapinėse tik palaidoti), 1948/1950–1954 m. – aštuoni žmonės iš 25 aprašomų pokalbių. Penki pateikėjai asmeniškai su Macikų lageriu nesusiję. Straipsnyje bus aptariami tik liudijimai apie sovietinio laikotarpio (1945–1955 m.) lagerį.

Teoriniu požiūriu žmogiškoji atmintis, siejama su tam tikra vieta, – priešybė istorijai, nes yra gyva ir nuolatos kintanti, tad ekspedicijose surinkti liudijimai nepretenduoja į oficialųjį istorinį diskursą, bet jį papildo. Kaip teigia menotyrininkė Žilvinė Gaižutytė-Filipavičienė, postmodernizmo laikmetis dažnai įvardijamas kaip antiistorinis, reiškiantis didžiųjų istorijos naratyvų pabaigą ir mažųjų pasakojimų plitimą (Gaižutytė-Filipavičienė 2015). Pasak kultūrologo ir atminties kultūros tyrinėtojo Jano Assmanno, kolektyvinė žmonijos atmintis susideda iš kultūrinės ir komunikacinės atminties, t. y. komunikacinė atmintis yra viena iš kolektyvinės atminties formų (Gaižutytė-Filipavičienė 2015). Sąlygiškai ji trumpalaikė – gyvuoja 80–100 metų. Jai priskirtini naujosios kartoms perduodami atsiminimai apie Macikų lagerį, kaip pašnekovai supranta ir išreiškia skaudžius XX a. 5–6 dešimtmečių įvykius.

Kaip keičiasi ir kaip išsaugoma kultūrinė atmintis? Anot literatūrologo Nerijaus Brazausko, kultūrinę atmintį lemia oficialus paminėjimas (Brazauskas 2013). Žodžiu perduodamus pasakojimus išsaugojus ir įrašius, Macikai niekada nebebus neutralus Vakarų Lietuvos kaimas. Raštas, vaizdas, kūnas ar vieta laikomi atminties mediumais, kurių kiekvienas savaip atveria kultūrinę atmintį. Geografinės vietos (šiuo atveju Macikai) dėl reikšmingų istorinių įvykių tampa atminties vietomis, reikalaujančiomis dėmesio ir įamžinimo.

Ekspedicijų medžiaga skirstyta ir tyrinėta pagal temas. Straipsnyje keliamas uždavinys Šilutės Hugo Šojaus muziejaus etnografiniuose tyrimuose užfiksuotą kultūrinę Macikų lagerių atmintį patyrinėti šiais aspektais: pirmoje potemėje aptariama pateikėjų perteikiama bendra laikmečio atmosfera, antroje – už ką žmonės patekdavo į gulago lagerį, iš kokio socialinio sluoksnio ir kokio amžiaus, trečioje aptariamos gyvenimo sąlygos, kalinių gyvenimas, darbas, bandymai pabėgti, ligos, ketvirtoje – mirtys ir laidojimas, penktoje – kriminaliniai nusikaltėliai, šeštoje apžvelgiamas kalinių bendravimas su namiškiais, septintoje – paminklų kapinėse statymas, aštuntoje – Macikų kapinių likimas, devintoje – pasakojimai apie karcerį.

Tylos ir baimės laikas

Pasakojimai apie Macikų lagerį gana šykštūs. Dauguma apklaustų pašnekojų tvirtina, kad iš Macikų lagerio grįžę artimieji apie tenykštį gyvenimą pasakodavo nenoriai, fragmentiškai, tik spiriami (V. G., mot., g. 1950 m. Macikų lageryje, Tauragė¹), tylėjo iki Nepriklausomybės (V. K., buvęs kalinys, vyr., g. 1931, Rietavas). Dabartiniai suaugusieji pateikėjai tuo metu buvo vaikai, nuo jų buvo saugoma atmintis dėl Macikų, kad netyčia neišduotų tiems, kam nereikia (J. M., mot., g. 1935, Šilutė, tremtinė; T. V., vyr., g. 1969, Šilutė; V. G., mot., g. 1950, Tauragė). Buvo daug baimės: bijota kalbėti, kad neišvežtų į Sibirą (S. B., vyr., g. 1933, Klaipėda; S. F. P., vyr., g. 1935, Klaipėdos raj.; E. B., mot., g. 1961, Telšiai), apskritai pastebimas polinkis vengti „politikos“ (J. B., vyr., g. 1962, Šilutė), kaip nesuprantamos ir pavojingos jėgos, nes „nežinojai, kada ir už ką gali būti apkaltintas propaganda“ (V. G., mot., g. 1950, Tauragė), neįleidžiamas į aukštąją mokyklą ar žlugdomas darbe (M. S., vyr., g. 1935, Šilutės raj.), sušaudytas ar kitaip sunaikintas (V. I., mot., g. 1934, Rokiškio raj.; S. B., vyr., g. 1933, Klaipėda). Jaučiama nuoskauda, kad kalėjusiojo vaikai vertinami pagal kalinio bylą ir pridėtus kaltinimus: „Visą gyvenimą buvom „banditų rėmėjai“ (V. I., mot., g. 1934, Rokiškio raj.). Bendrą baimės atmosferą perteikia faktas, kad lagerį uždarius ten dirbusieji net ir po kelių dešimtmečių tylėjo:

¹ Pateikiami liudininkų inicialai, lytis, gimimo metai ir gyvenamoji vieta, kartais – papildomas paaiškinimas.

Jis, matyt, tiek žmogus prisaikdintas buvo tada, kad jau bet kokie laikai, bet kas <...>, jis nieko nepasakė man. Nieko aš iš jo neišgavau, absaliučiai. Buvo įbaugintas. Tas pats, kaip ir kurie ypatingos' tarnybose, ar kur, kaip, kas, – bet kokia valdžia keičias, tu turi būt – ap! – prikandęs liežuvį (J. R., vyr., g. 1942, Šilutė, pensionato darbuotojas).

Macikų lageris, kai veikė, buvo žinomas daugiausia aplinkiniams, bet ir šie dėl atsargumo nelabai domėjosi (J. M., mot., g. 1935, Šilutė; M. S., vyr., g. 1935, Šilutės raj.; V. G., mot., g. 1950, Tauragė), vaikams tai dar mažiau rūpėjo (G. M., mot., g. 1933, Šilutė; J. B., vyr., g. 1962, Šilutė; M. A., vyr., g. 1938, Šilutė; M. M., mot., g. 1933, Šilutės raj.; M. S., vyr., g. 1935, Šilutės raj.; S. B., vyr., g. 1933, Klaipėda). Yra liudijimas, kad apie lagerį žinojo visa mokykla, bet nekalbėjo (S. L., vyr., g. 1935, Šiauliai, rašytojas). Lageris buvo minimas kaip bausmės vietos sinonimas: „Žmonės aplinkiniai sakydavo, kartais pajuokdami: „Tu, – sako, – juokauk, juokauk – papulsi į Macikų lagerį“ (S. L., vyr., g. 1935, Šiauliai), – taip nesąmoningai įvertindami ten kalėjusiųjų „nusikaltimus“, tiksliau, dažnai bausmes už smulkmenas, valdžios melagingai išpučiamas iki reikiamo dydžio. Apskritai laikai vertinami neigiamai: baimės, prievartos, baisumo metas. Mokiniai net nesikalbėdavo apie savo šeimą:

Buvo kažkokia tai viduj užrašyta tabu klausinėt apie tėvus, apie kurioj vietoj gimėt, augot ir panašiai, kokią mokyklą baigėt pradinę. <...> Tik kai buvo Nepriklausomybė atstatyta, mes, klasiokai, susitikom. Mes tik tada sužinojom, kad visi pabėgę, pasislėpę Šilutėj, o kai mokėmės, jokių, jokių žinių nebuvo (S. L., vyr., g. 1935, Šiauliai).

Pasakojimus patvirtina ir žurnalisto Stasio Mėlinausko teiginys, kad vietinė spauda „rašė apie Macikuose kalintus sovietinius belaisvius, hitlerininkų piktdarybes, tačiau nė karto neužsiminė (cenzūros sąlygomis tai buvo neįmanoma), jog po karo toje pačioje vietoje veikė ir sovietinis lageris“ (Mėlinauskas 2014: 102). Atviresnis bendravimas juntamas jau tik po Nepriklausomybės atgavimo.

Sulaikymo priežastys

Priežastys, už ką liudininkų artimieji pateko į gulago lagerį Macikuose, rodo sumaištį keičiantis politinei santvarkai ir nepritarimą jai. Apklaustieji sakė, kad jų giminės nukentėjo nekaltai, bet už savo elgesį buvo įvertinti kaip nepaklūstantys valdžiai ir nepritampantys prie naujos santvarkos: esą neatidavė duoklės (prievolės, kuri buvo įteisinta sovietinės valdžios), nors pateikdavo mokesčių kvitus (J. M., mot., g. 1935, Šilutė; M. A., vyr., g. 1938, Šilutė; M. S., vyr., g. 1935, Šilutės raj.; S. F. P., vyr., g. 1935, Klaipėdos raj.), buvo „buožės“, mat turėjo tarnaitę ir samdydavo kaimyną į talką (J. A., mot., g. 1943, Klaipėda; M. S., vyr., g. 1935, Šilutės raj.), palaikė partizanus ar turėjo artimųjų „miškinį“ (J. M., mot., g. 1935, Šilutė; M. S., vyr., g. 1935, Šilutės raj.; V. I., mot., g. 1934, Rokiškio raj.;

V. H., mot., g. 1950, Tauragė; S. F. P., vyr., g. 1935, Klaipėdos raj.), nėjo į rinkimus (J. A., mot., g. 1943, Klaipėda). Kiti nukentėjo už aplaidų požiūrį į darbą (padarytas nuostolis kolūkiui) (T. V., vyr., g. 1969, Šilutė; E. B., mot., g. 1961, Telšiai), už atsisakymą stoti į kolūkį (J. M., mot., g. 1935, Šilutė; M. I., mot., g. 1967, Rokiškis), už valdžios kritikavimą (G. M., mot., g. 1933, Šilutė; V. K., vyr., g. 1931, Rietavas), sienos kirtimą – norėjo pereiti iš Lietuvos į Klaipėdos kraštą (apkaltinti šnipinėjimu) (T. T., mot., g. 1941, Šilutė), pabėgimą iš Sibiro (K. A., vyr., g. 1926, Rokiškis). Įkalinimas pašnekovų vertinamas ir kaip susidorojimas su šeima: įkalinus sūnų, partizanų ryšininką, ieškoma menkos dingsties suimti ir tėvą, buvusį Lietuvos savanorį (E. B., mot., g. 1961, Telšiai).

Šeimos dydis ir amžius nebuvo reikšminga priežastis išvengti kalėjimo. Apžvelgiant ekspedicijų medžiagą matyti, jog kalėjusieji paimti iš įvairaus didumo ir turtingumo šeimų: daugiavaikių (G. M., mot., g. 1933, Šilutė; M. A., vyr., g. 1938, Šilutė; D. V., mot., g. 1963, Klaipėda), giminės buvo dvariškiai (V. G., mot., g. 1950, Tauragė), gyveno vieniemyje (M. I., mot., g. 1967, Rokiškis), ūkis nuo 12 ha iki 50 ha (J. A., mot., g. 1943, Klaipėda; K. A., vyr., g. 1926, Rokiškis; M. S., vyr., g. 1935, Šilutės raj.; V. I., mot., g. 1934, Rokiškio raj.; S. B., vyr., g. 1933, Klaipėda; E. B., mot., g. 1961, Telšiai). Esant dideliame ūkiui, priežastis suimti buvo apkaltinimas buože ar nesumokėti mokesčiai, esant mažesniame, rasdavosi kitų kaltinimų. Suimtųjų amžius svyruoja nuo 14–15 metų paauglių iki 68 metų pagyvenusių žmonių, dauguma suimti einantys ketvirtą–septintą dešimtį; pateikėjų amžius – nuo 50 iki 93 metų, dauguma – einantys aštuntą–devintą dešimtį. Režimui buvo nesvarbu amžius, išsilavinimas, sveikatos būklė ar šeiminė padėtis. Tikriausiai reikėjo parodyti pavyzdį visuomenei, kas laukia atskalūnų ir neklusniųjų.

Kalėjimo sąlygos

Apibendrinant ekspedicijose surinktus liudijimus apie sovietinio laikotarpio Macikų lagerių kalinių patirtis, galima „konstatuoti ganėtinai „tipišką“ GULAG'o vaizdinių ir siužetų dominavimą“ (Vitkus, Vareikis, Ubis, Stončius 2021: 97). Vienas jų yra „išbadėjusių ir „ieškančių tik maisto“ <...> kalinių vaizdinys, paremtas išlikusiais liudijimais apie ypač prastą kolonijos kontingento aprūpinimą maistu“ (Vitkus, Vareikis, Ubis, Stončius 2021: 101). Ekspedicijose kalbinti pašnekovai apie gyvenimo sąlygas gulage atsiliepia prastai. Labiausiai akcentuojama bloga mityba ir tikrų tikriausias badas: skysta kopūstų sriuba, nuo kurios kaliniai tindavo ir mirdavo (J. M., mot., g. 1935, Šilutė; V. S., vyr., g. 1947, Rokiškio raj.), žolės, kruopos, baltos (J. R., vyr., g. 1942, Šilutė; K. A., vyr., g. 1926, Rokiškis; V. K., vyr., g. 1931, Rietavas), silkių galvos, „pakliopka“ (M. S., vyr., g. 1935, Šilutės raj.), trūkstant maisto čiulpdavo dilgėles (V. G., mot.,

g. 1950, Tauragė), pakeliui į darbą grauždavo gyvulių apėstus runkelius (J. A., mot., g. 1943, Klaipėda). Tiesioginis liudininkas pasakojo apie visą kasdieninį valgiaraštį 1953–1954 m.: ryte duodavo duonos, kaušiuką cukraus ir juodos kavos, per pietus – balanda arba pašvinkusi menkė, kartais sriubą virdavo su veršių ar karvių galvomis, bet mėsos kliūdavo tik kvapas, vakarui – grikių ar avižų košės samtelis; kameroje visą laiką būdavo karšto vandens (V. K., vyr., g. 1931, Rietavas). Laiške, gautame iš Macikų lagerio, prašoma atsiųsti „duonos, *cukorių* ir riebalų“ – to, kas palaikytų jėgas, nes „be maisto silpna“ (D. V., mot., g. 1963, Klaipėda, laiškas iš lagerio). Pasak istorikų, „[l]agerio personalas, nuo skyrių viršininkų iki eilinių darbuotojų, dirbo aplaidžiai ir abejingai, niekam nerūpėjo gerinti kalinių gyvenimo sąlygas“ (Burauskaitė, Jankauskienė 2015: 122).

Lageryje vyrai ir moterys buvo laikomi atskirai (J. M., mot., g. 1935, Šilutė; K. A., vyr., g. 1926, Rokiškis; V. K., buvęs kalinys, vyr., g. 1931, Rietavas; S. F. P., vyr., g. 1935, Klaipėdos raj.), atskirdavo ir vaikus (J. M., mot., g. 1935, Šilutė). Viskas buvo pertvarta vielomis: pramonės zona, moterų zona, bendroji zona, pirtis ir kt. Dvigubus aptvarus saugodavo šunys ir sargybiniai bokšteliuose.

Kitas istorikų atrinktas vaizdinys – sunkaus kalinių darbo (Vitkus, Vareikis, Ubis, Stončius 2021: 101). „3-iojo lagerio skyriaus darbo profilis buvo žemės ūkis ir medžio apdirbimo pramonė“ (Burauskaitė, Jankauskienė 2015: 124). Ekspedicijų medžiaga patvirtina, kad kaliniai būdavo varomi į įvairius darbus, žingsniuodavo ir per Šilutės miestą (J. A., mot., g. 1943, Klaipėda; T. V., vyr., g. 1969, Šilutė), Stoniškiuose ir Kintuose buvo pagalbiniai ūkiai, ten važiuodavo šieno arkliams (J. R., vyr., g. 1942, Šilutė). Žmonės būdavo varomi dirbti į Rusnę (M. S., vyr., g. 1935, Šilutės raj.; V. S., vyr., g. 1947, Rokiškio raj.), vežami į Klaipėdą, į Šilutės lentpjūvę (J. M., mot., g. 1935, Šilutė; 15), kirsti miško (J. A., mot., g. 1943, Klaipėda; D. V., mot., g. 1963, Klaipėda), taip pat šienaudavo Rusnės pievas, taisydavo tiltus, sodindavo daržus (V. S., vyr., g. 1947, Rokiškio raj.). Beje, pažymėtina, kad darbo būdavo duodama tik patikimiams:

politiniai [kaliniai] iš pradžių tai išvis negavo darbo. Jiems neduodavo nei peilių, nei kirvių, nei nieko. O paskui jau, po Stalino mirties, <...> jau mes ir patys gaudavom įrankių, <...>, ir su jaučiais [kasėm bulves]. <...> [Vienas toks] dirbo pramonės zonoj. Tai ten jau jam patikėjo, kaip sako, su „zeimeriais“ dirbt. O šiaip tai nelabai jau. <...> jau tie, kurie jau daug atsėdėję, įgavę pasitikėjimą, tai tuos jau [leido] (V. K., buvęs kalinys, vyr., g. 1931, Rietavas).

Darbų kartais neduodavo dėl seno amžiaus (K. A., vyr., g. 1926, Rokiškis). Visgi kalintieji būdavo užimti. Pasak tiesioginio liudininko, lageryje kiekvienas turėjo savo tarnybą: buities darbų pasiskirstymą organizuodavosi patys kaliniai – nešioti duoną, valyti tualetų kibirą, valgyklos stalus, grindis, rūpintis karštu vandeniu, prižiūrėti kamerą (V. K., vyr., g. 1931, Rietavas), būdavo paskirti ir nuolatiniai duobkasiai (J. R., vyr., g. 1942, Šilutė).

Bandymo pabėgti vaizdinys „paremtas liudijimais, kad sprendimą bėgti dažniausiai nulemdavo sunkios kalinimo sąlygos ir nuolatinis badas“ (Vitkus, Vareikis, Ubis, Stončius 2021: 102). Ekspedicijose kalbinti liudininkai priešasčių neaptardavo, tik konstatuodavo nepavykusį įvykį. Bandymų bėgti būta, tačiau jie nesėkmingi (V. S., vyr., g. 1947, Rokiškio raj.): vienas, dieną slėpėsis tualetu duobėje, naktį išlindęs buvo nušautas (J. M., tremtinė, mot., g. 1935, Šilutė), kiti bandė kasti pabėgimo urvą, bet į jį įsmuko prižiūrėtojas, kaltų nerasta, tad tuo ir pasibaigė (V. K., buvęs kalinys, vyr., g. 1931, Rietavas). Žmonės bandydavo apsimesti susirgę, nepaainantys (M. S., vyr., g. 1935, Šilutės raj.), taip tikėdamiesi būti mažiau išnaudojami.

Ligų daugiausia kildavo dėl prastos mitybos, nusilpimo, prievartos. Susirgusieji retai guldomi į ligoninę, nes „lagerio administracijos tikslas buvo ne rūpintis kalinių sveikata, o didinti jų darbingumą“ (Burauskaitė, Jankauskienė 2015: 127). Dažniausiai apklaustieji vardija skrandžio ligas, cukrinį diabetą, psichinę negalią (V. K., vyr., g. 1931, Rietavas), skorbutą (V. H., mot., g. 1950, Tauragė), plaučių uždegimą (J. M., mot., g. 1935, Šilutė; V. I., mot., g. 1934, Rokiškio raj.; E. B., mot., g. 1961, Telšiai), šiltinę (M. S., vyr., g. 1935, Šilutės raj.; S. F. P., vyr., g. 1935, Klaipėdos raj.), maliariją (J. A., mot., g. 1943, Klaipėda). Gali būti, kad kai kurios ligos nuo viešumos būdavo nuslepiamos. Knygoje „Macikai: atminties vieta Europos pakraštyje“ teigiama, kad „lagerio medikai turėjo teisę „diagnozuoti“ tik širdies ligas, tuberkuliozę, plaučių uždegimą“ (Vitkus, Vareikis, Ubis, Stončius 2021: 99).

Ligoninės gydytojai apklaustųjų vertinami nevienodai: „Būdavo kitas gydytojas ir nuoširdesnis, o kitas jau būdavo, kad dar tau blogiau būtų, vienu žodžiu, kad tiktai greičiau iškeliautum į amžinybę“ (J. M., mot., g. 1935, Šilutė), kiti pašnekovai kategoriškai gydymą vertina kaip prastą ar visai nebuvusį – gydytojai tik konstatuodavo mirtį (M. S., vyr., g. 1935, Šilutės raj.). Beje, kadangi gydytojai galėdavo „diagnozuoti“ vien iš anksto numatytas ligas, „[t]aip buvo slepiamos tikrosios mirties priežastys: blogas maistas, sunkus darbas, užkrečiamos ligos, organizmo išsekimas“ (Mėlinauskas 2014: 132).

Tiesioginis liudininkas sako, kad ligoninėje buvo galima gauti priežiūrą ir vaistų (V. K., vyr., g. 1931, Rietavas). Lageryje gimusi moteris pasakoja apie sąlygų pagerinimą: prižiūrėtojai, sužinoję, kad jos mama laukiasi, nutraukė tardymą; gimdyta ligoninėje, prižiūrint gydytojai (V. G., mot., g. 1950, Tauragė), nors literatūroje teigiama, kad ginekologo, kaip ir dalies kitų specialistų, lagerio ligoninėje nebuvo (Burauskaitė, Jankauskienė 2015: 130). Kartais ligonį būdavo leidžiama aplankyti – moterų sektoriuje kalinti motina lanko sergantį tėvą lagerio ligoninėje (K. A., vyr., g. 1926, Rokiškis).

Deja, kalinių mirtys buvo lagerių kasdienybė. Ne vienas pateikėjas sako karšais ir skaitęs ar iš žurnalistų girdėjęs, kad mirusieji būdavo laidojami vienoje duobėje po 5–6 (M. S., vyr., g. 1935, Šilutės raj.), 6–7 (J. M., mot., g. 1935, Šilutė) ar net 10–15 (G. M., mot., g. 1933, Šilutė; J. A., mot., g. 1943, Klaipėda), lyg ir pridamas numeriukas (E. B., mot., g. 1961, Telšiai), bet nežinia, apie kokį periodą kalbama. Sakoma, kad žmonių Macikuose prilaidota visur: „Nebuvo jokios sistemos laidojimo, kad ten, čia, kai kapinės, – čia, čia, tai vienur, kitur palaidojo“ (M. S., melioracijos įmonės darbuotojas, vyr., g. 1935, Šilutės raj.), mirusieji buvo laidojami į pievą (V. K., buvęs kalinys, vyr., g. 1931, Rietavas). Nuo 1948 m. pradėti laidoti su karšais (iki tol užkasdavo nuogus su numeriu ant piršto) (J. M., mot., g. 1935, Šilutė), bet karštai buvo netinkami – „sermėga išlindusi“, liepta dirbinti geresnius (V. S., vyr., g. 1947, Rokiškio raj.).

Keblumų tyrinėjant kapinių palaidojimus kyla ir mokslininkams, nes tose pačiose kapinėse pirma laidoti 2652-osios lignoninės ir 184-ojo karo belaisvių lagerio kaliniai, o vėliau – ir Pataisos darbų kolonijos Nr. 3 kaliniai. Mirusieji būdavo laidojami po kelis, kol 1946 m. pareikalauta tvarkingai žymėti kapus, laidoti tik po vieną aprengtą mirusįjį, nubraižyti naują kapinių planą. Deja, 1948 m. likvidavus specialiąją lignoninę, daugiau kapais nesirūpinta (Tininis 2015: 106), nors tyrimų duomenys rodo, kad 1945–1955 m. kapinėse dominavo individualūs kapai (Vitkus, Vareikis, Ubis, Stončius 2021: 56). Ekspedicijų respondentų atsakymus vertinti galime tik abstrakčiai, kaip bendrą temos iliustraciją, gulago lagerio sistemos „požiūrį“ į kalinčiuosius.

Artimieji apie giminaičio mirtį sužinodavo iš kaimynų, kitų kalinių (G. M., mot., g. 1933, Šilutė; M. I., mot., g. 1967, Rokiškis; M. S., vyr., g. 1935, Šilutės raj.), per apskritį – grįžus laiškam (V. I., mot., g. 1934, Rokiškio raj.), kartais tiesiai iš lagerio prižiūrėtojų (J. B., vyr., g. 1962, Šilutė; T. T., mot., g. 1941, Šilutė; S. B., vyr., g. 1933, Klaipėda). Užfiksuotas vienas atvejis, kai lagerio prižiūrėtojai pamelavo, esą močiutė išvežta į Sibirą, nors buvo mirusi (G. M., mot., g. 1933, Šilutė).

Dažnas liudijimas, kad išvežami mirusieji prie vartų būdavo dar „patikrinami“ plaktuku į kaktą (G. M., mot., g. 1933, Šilutė; J. M., mot., g. 1935, Šilutė; V. K., vyr., g. 1931, Rietavas; V. S., vyr., g. 1947, Rokiškio raj.). Žmonės stengdavosi pasižymėti iš prižiūrėtojų sužinotą artimojo kapo vietą: atsiskaičiuodavo medžius ir kapų eiles (J. B., vyr., g. 1962, Šilutė) arba rinkdavosi uždėti didelį akmenį, kuris naikinant kapines dingio (K. A., vyr., g. 1926, Rokiškis), pažymėdavo koku geležiniu daiktu (M. S., vyr., g. 1935, Šilutės raj., S. F. P., vyr., g. 1935, Klaipėdos raj.). Keletas pateikėjų išreiškė nuoskaudą, kad mirusių artimųjų neatidavė palaidoti saviškiams (E. B., mot., g. 1961, Telšiai), o vežė į lagerio kapines; spėliojama, kad galbūt dėl to, jog neišbūtas baismės laikas (S. F. P., vyr., g. 1935, Klaipėdos raj.).

Bendravimas su aplinkiniais ir namiškiais

Istorikų iškeliamas politinių ir kriminalinių kalinių įtemptų santykių vaizdinys – išgyvenimo sąlygas sunkindavo kolonijoje susitelkusios nuteistųjų grupuotės (Vitkus, Vareikis, Ubis, Stončius 2021: 100). Vaizdinį patvirtina ir užrašyti pasakojimai, kad kartu kalintys kriminaliniai kaliniai („batavikai“, „blatniakai“) atiminėdavo maistą (J. M., mot., g. 1935, Šilutė; M. S., vyr., g. 1935, Šilutės raj.; V. S., vyr., g. 1947, Rokiškio raj.), netgi sakoma, kad vadovybė „samdydavo“ kriminalinius kalinius, kad šie „palaikytų tvarką“ (J. M., mot., g. 1935, Šilutė), žinoma, jų „tvarka“ kenkė politiniams kaliniams. Pastarieji vertinti kaip banditai, kreiptis į viršininką jie galėdavo tik „graždanin načialnik“ [rus. „pilieti viršininke“] (V. K., vyr., g. 1931, Rietavas). Macikų lagerių istoriją tyrinėję mokslininkai pritaria, kad kriminaliniai nusikaltėliai „lageryje keldavo neramumus, riaušes, atsisakydavo eiti į darbą ir terorizuodavo kitus kalinius“ (Burauskaitė, Jankauskienė 2015: 118).

Netikėtai išardytoms šeimoms būdavo svarbu palaikyti ryšį, tačiau kartais dėl objektyvių priežasčių (amžiaus, atstumo) to nebuvo galima padaryti. Pasimatymą su namiškiais buvo galima gauti įvykdžius darbo normą (J. M., mot., g. 1935, Šilutė) arba įteikus prašymą (V. K., vyr., g. 1931, Rietavas). Viena moteris rašo: „<...> išreikalavau pasimatymą <...> taigi, būtinai ši ar ateinančią sekmadienį [atvažiuokit], nes vėliau pasimatymo negausit“ (D. V., mot., g. 1963, Klaipėda, laiškas iš lagerio). Lauktojo pasimatymo trukmė – 5 min., su stribo priežiūra ir atskirta grotomis. Laisvai ir nepakalbėsi, tik „kaip gyveni? – gerai“, o kalbos apie lagerį tuoj nutraukiamos (V. K., buvęs kalinys, vyr., g. 1931, Rietavas). Visgi šiokių tokių nuolaidų buvę: liudininkė teigia, kad tėvą išleido vienai dienai palaidoti žuvusio sūnaus (M. M., mot., g. 1933, Šilutės raj.), taip pat sumuštas kalinys buvo išleistas gydytis (M. A., vyr., g. 1938, Šilutė), bet vėliau turėjo pagrižti į lagerį. Yra liudijimas, kad susitikdavo kalėję sesuo ir brolis, sesers vardu jis rašydavęs laiškus į namus (S. F. P., vyr., g. 1935, Klaipėdos raj.).

Namiškiai, kaip minėta, aplankyti galėjo. Pagrindinis aplankymo tikslas – pagerinti kalėjimo sąlygas, atvežti ar atsiųsti maisto, buities daiktų (pvz., pagalvę), tačiau siuntiniai ne visada pasiekdavo adresatus. Vertinant ekspedicijų medžiagą, dėl leidimo lankyti vienos nuomonės nėra: vieni pateikėjai nežino, ar lankė (M. A., vyr., g. 1938, Šilutė), kiti liudija, kad lankyti neleisdavo (M. S., vyr., g. 1935, Šilutės raj.), tretį sako, kad siuntinius siųsti ir vežti maistą buvo galima (V. G., mot., g. 1950, Tauragė), žinoma, važiavimai reti: „Sesuo keletą kartų vežė siuntinėlius“ (K. A., vyr., g. 1926, Rokiškis). Gautą maistą dažnai atimdavo „blatniakai“ (V. S., vyr., g. 1947, Rokiškio raj.; M. S., vyr., g. 1935, Šilutės raj.): „Mama nešdavo tas vadinamas „peredačias“, ten kokį kugelį a ką iškepusi, tai sakydavo, kad visi tie „zekai“ atimdavo iš karto“ (J. A., mot., g. 1943, Klaipėda).

Toli gyvenantieji siuntinius įdėdavo pažįstamiems, važiuojantiems lankyti saviškių, bet atsigirdavo, kad kaliniui siuntinių niekas neduoda (V. I., mot., g. 1934, Rokiškio raj.). Vežti maistą buvo galima kartą per dvi savaites, vienai pateikėjai po keleto kartų to daryti nebeleista kaip nepilnametei (G. M., mot., g. 1933, Šilutė). Siuntinio svoris turėjo būti iki 6 kg, supakuota į fanerinę, audiniu apsiūtą dėžę; gaunama į „kaptiorką“ – saugyklą, ir iš jos dalimis pasiimama į kamerą (V. K., buvęs kalinys, vyr., g. 1931, Rietavas).

Siuntinius gauti ne visi galėdavo, kaip ir laiškus – galėjai siųsti (J. M., mot., g. 1935, Šilutė; V. K., buvęs kalinys, vyr., g. 1931, Rietavas; S. B., vyr., g. 1933, Klaipėda), bet kartais jie dingdavo (V. I., mot., g. 1934, Rokiškio raj.; E. B., mot., g. 1961, Telšiai). Štai viename išsaugotame laiške kalinys klausia namiškių, kodėl nerašą – artimieji spėlioja, kad gal laišakai būdavo neperduodami (E. B., mot., g. 1961, Telšiai, laiškas iš lagerio). Ekspedicijose surinkti du laišakai (kopijos) (D. V., mot., g. 1963, Klaipėda; E. B., mot., g. 1961, Telšiai). Ant jų užrašyta išsiuntimo vieta – Šilutė, nes „buvo kategoriškai draudžiama nurodyti visą kalinimo įstaigos ar valdybos ir skyriaus pavadinimą, pasirašančiojo vardą ir pavardę“ (Burauskaitė, Jankauskienė 2015: 116).

Ar grįžo, arba kur kieno kapas

Per dvejus metus vykdytas ekspedicijas surinkta informacijos apie dalelę² nukentėjusiųjų – 20 gulago lagerio kalinių, iš jų vienuolika palaidota Macikų kapinėse (septyniems pastatyti paminklai). Kiti devyni kaliniai vieni dar gyvi, kiti mirę ir palaidoti kitur; dauguma jų, atlikę bausmę, iš Macikų lagerio buvo paleisti³ arba galėjo būti ištremti.

Remiantis apklausų duomenimis, palaidojimo vieta Macikų kapinėse beveik niekada nežinoma. Dažniausiai paminklai statyti atsitiktinai, nes „kunigas sakė, kad visa žemė šventa, statykit, kur norit“ (M. I., mot., g. 1967, Rokiškis), kartais pasirenkama, kad šalia būtų palaidota iš to paties krašto (K. A., vyr., g. 1926, Rokiškis) – mat ant dažno paminklo nurodyta vietovė. Kiti nežinomą kapavietę laiko pretekstu paminklo nestatyti (T. T., mot., g. 1941, Šilutė). Tik vienas atvejis,

² 1945–1950 m. vidutiniškai kasmet kalėjo maždaug po 418, 1951–1954 m. – po 1987 žmones (Burauskaitė, Jankauskienė 2015: 117–118). Manoma, kad 1948–1955 m. lageryje žuvo apie 450 žmonių (Macikų nacistinės Vokietijos... 2022).

³ Pažymėtina, kad atlikę bausmę namo grįžo tik dalis suimtųjų, apie kitų žūtį giminės nugirdavo iš kaimynų, pažįstamų. Dalis pateikėjų artimųjų žuvo (mirė) lageryje (G. M., mot., g. 1933, Šilutė; K. A., vyr., g. 1926, Rokiškis; M. I., mot., g. 1967, Rokiškis; M. S., vyr., g. 1935, Šilutės raj.; T. T., mot., g. 1941, Šilutė; V. I., mot., g. 1934, Rokiškio raj.; S. B., vyr., g. 1933, Klaipėda; S. F. P., vyr., g. 1935, Klaipėdos raj.; D. V., mot., g. 1963, Klaipėda; E. B., mot., g. 1961, Telšiai), grįžę kai kurie kaliniai buvo persekiojami (M. A., vyr., g. 1938, Šilutė) ar net pateko į Sibirą (V. G., mot., g. 1950, Tauragė; S. F. P., vyr., g. 1935, Klaipėdos raj.), ne visada leista grįžti oficialiai, todėl slapstytasi (J. B., vyr., g. 1962, Šilutė; J. A., mot., g. 1943, Klaipėda).

kai galimai žinomas tikslus kapas (J. B., vyr., g. 1962, Šilutė; M. M., mot., g. 1933, Šilutės raj.) – tai liudijo apklausti du to paties kalinio giminaičiai, nors detalės nesutampa, skiriasi kapų eilės ir kapo vieta. Neįprastas atvejis – kai lageryje mirusiam politiniam kaliniui pastatytas paminklas Macikų kapinėse, tačiau atskiras paminklas (kenotafas) yra ir kitame rajone, netoli jo gyventos vietos, šalia žmonos (E. B., mot., g. 1961, Telšiai).

Paminklai statyti iki Nepriklausomybės (M. I., mot., g. 1967, Rokiškis) ir ją atgavus (G. M., mot., g. 1933, Šilutė; J. B., vyr., g. 1962, Šilutė; K. A., vyr., g. 1926, Rokiškis; D. V., mot., g. 1963, Klaipėda; E. B., mot., g. 1961, Telšiai). Spėjama, kad lageryje mirusieji būdavo deginami (T. T., mot., g. 1941, Šilutė; S. F. P., vyr., g. 1935, Klaipėdos raj.), kai kurie pateikėjai sako, kad nuteistieji šaudyti – tuo tikslu kapinėse buvusi duobė su pašiūre (ar pastatu) ir grioveliu kraujui nubėgti į Šyšos upę (J. M., mot., g. 1935, Šilutė; M. M., mot., g. 1933, Šilutės raj.; V. K., vyr., g. 1931, Rietavas; E. B., mot., g. 1961, Telšiai), tačiau oficialūs tyrinėjimai tokios informacijos nepatvirtina.

Apie Macikų lagerio kapines žinoma nevienodai, tačiau jos buvo labiau ir ilgiau matomos, negu sugriautas, perstatytas ir pensionatu paverstas lageris. 1955 m. parengtas kapinių melioravimo projektas, tačiau neįgyvendintas. Liudijama, kad projekto autorius buvo spaudžiamas numatyti kapinių ploto „sutvarkymą“, t. y. nušlavimą buldozeriu, nepaliekant žymės. Vykdomajam komitetui buvo aiškinama, kad pagal melioracijos reglamentą kapinės įprastai paliekamos neliestos, tačiau tik pareikalavus užrašyti rezoliuciją dėl panaikinimo savo ranka valdantieji nusileido, ir kapinės liko žemės paviršiuje (J. R., pensionato darbuotojas, vyr., g. 1942, Šilutė). Nors melioracijos darbų išvengta, vakarinę kapinių dalį ilgą laiką plovė ir ardė Šyšos upė. Ne vienas pašnekovas girdėjęs, kad atsidengdavo ir būdavo išplaunama mirusiųjų kaulų (G. M., mot., g. 1933, Šilutė; J. B., vyr., g. 1962, Šilutė; M. M., mot., g. 1933, Šilutės raj.; M. S., vyr., g. 1935, Šilutės raj.; T. T., mot., g. 1941, Šilutė; S. B., vyr., g. 1933, Klaipėda; S. F. P., vyr., g. 1935, Klaipėdos raj.). Pateikėjų parodymai liudija buvus kapines labai apleistas ir negerbiamas, beveik visai išlygintas: šiaurinėje ir rytinėje kapinių dalyje buvo ganomi kolūkio (M. S., vyr., g. 1935, Šilutės raj.) ar pensionato darbuotojų (J. R., vyr., g. 1942, Šilutė) gyvuliai, kapinės buvo neaptvertos, apžėlusios krūmais, vis priariamos. XX a. antroje pusėje ant dalies kapinių teritorijos pastatyta gyvenamųjų namų.

Apskritai teritorija saugota, drausta joje lankytis, 1972–1973 m. stovėjo judėjimą draudžiantis ženklas (plyta), bet lankytojai vis tiek įvažiuodavo (K. A., vyr., g. 1926, Rokiškis). Sakoma, kad 1962–1963 metais buvo likę ir kuolų su kapo ženklinimu: rusiška raidė, brūkšnys, kapo numeris, tačiau nėra rasta kapų schemos, tad nežinia, nuo kur tektų skaičiuoti numeraciją net ir turint archyvinius duomenis, koks žmogus kuriame kape palaidotas (M. S., žurnalistas, vyr.,

g. 1942, Šilutė). Visos dar išlikusios lentelės sunaikintos 1987 m. žiemą – vietinė gyventoja sakėsi neturėjusi kuo kūrėti, o galbūt buvo gavusi nurodymą (J. R., vyr., g. 1942, Šilutė; M. S., vyr., g. 1942, Šilutė). Tiksliai ir apytiksliai prisimename, kad kapinėse buvo kryželių ir lentelių (J. R., vyr., g. 1942, Šilutė; M. S., vyr., g. 1935, Šilutės raj.; T. T., mot., g. 1941, Šilutė; S. T., mot., g. 1942, Klaipėda), net keletas antkapių su senoviškais rėmais (J. R., vyr., g. 1942, Šilutė). Istorikas Vytautas Tininis detaliau aprašo situaciją:

1958 m. lapkričio 25 d. sudaryta speciali Macikų karo belaisvių specialiosios ligoninės kapinių patikrinimo komisija nustatė, kad kapinėse, esančiose Pagrynių kaime, 10 metrų nuo Šyšos upės, šalia Pagrynių invalidų namų ir buvusio LSSR MVD Pataisos darbų kolonijų skyriaus 3-iojo lagerio skyriaus kalinių kapinių, yra 251 kapas, ant kurių yra ant kuoliukų pritvirtintos lentelės su įrašytu kapinių kvadrato ir kapo numeriu ir palaidotų žmonių gimimo ir mirties datomis. Pusė šių lentelių sutrūnijusios. Kapinės neaptvertos, neprižiūrimos ir nesaugomos (Tininis 2015: 108–109).

Iš citatos matome, kad lentelėmis žymėtas plotas buvo šalia 3-iojo lagerio skyriaus kapinių, tad pateikėjų atmintyje laidojimo vietos ir jų žymėjimas gali būti supainiota.

Pateikėjai teigia, kad dabar matomi paminklai žmonėms pradėti statyti po Macikų lageryje kalėjusių karo lakūnų pagerbimo (J. M., tremtinė, mot., g. 1935, Šilutė). Nepriklausomybės atgavimo metais pastatytas ir Tremtinių sąjungos kryžius. Melioracijos valdybos darbuotojų iniciatyva maždaug 1989 m. (M. S., darbuotojas, vyr., g. 1935, Šilutės raj.; V. K., buvęs kalinys, vyr., g. 1931, Rietavas) kapinės aptvertos.

Karceris

Iš šiandien likusių pastatų labiausiai lankomas karceris – tarybiniais laikais ten buvęs sandėlis (J. R., vyr., g. 1942, Šilutė; M. S., vyr., g. 1935, Šilutės raj.). Iš pensionato pastatas paimtas 1987–1988 m. Jame Tremtinių ir politinių kalinių sąjungos Šilutės skyriaus iniciatyva 1993 m. buvo įrengtas Macikų lagerio karceris-muziejus, nuo 1995 m. tapęs Šilutės muziejaus ekspozicija. Istorinių duomenų apie šį pastatą maža. Žinoma, kad kuriant Pataisos darbų koloniją Nr. 3 panaudotos buvusios nacistinės karo belaisvių stovyklos dalys, taip pat ir iki šiandien išlikęs karceris-izoliatorius (Vitkus, Vareikis, Ubis, Stončius 2021: 56), gulago lageryje naudotas pagal tiesioginę paskirtį – griežtai bausmei. „Dažniausiai prasižengusiesiems buvo skiriama paros bausmė karceryje, kuris buvo apjuostas dviem eilėmis spygliuotos vielos tvoros“ (Jankauskienė 2015: 140).

Dauguma ekspedicijose kalbintų pateikėjų sutaria, kad lageriui veikiant karceris buvo bausmės vieta. Patys pašnekovai apie karcerį kalba perpasakodami, ką girdėję, ir greičiausiai turi tik įsivaizdavimą apie jį. Tai „kalėjimo kalėjimas“

ir baisiausia jame – ilgą laiką būti vienam (T. V., vyr., g. 1969, Šilutė). Šis teiginys kontrastuoja su informacija, jog „3-iojo lagerio skyriaus teritorijoje buvo <...> karceris 50-čiai kalinių“ (Burauskaitė, Jankauskienė 2015: 113). Sakoma, kad karceryje neduodavo valgyti, būdavo vandens (J. R., vyr., g. 1942, Šilutė; T. T., mot., g. 1941, Šilutė; V. K., buvęs kalinys, vyr., g. 1931, Rietavas), kurio lygis priklausydavo nuo nusižengimo sunkumo – virš pėdų arba iki kelių (J. R., vyr., g. 1942, Šilutė); kad buvo rūšys su grandine kampe – už nuobaudas nuleisdavo į rūšį ir grandine pririšdavo (J. A., mot., g. 1943, Klaipėda; M. M., mot., g. 1933, Šilutės raj.); yra net spėjimų, kad pastate buvo dujinė – ten žmonės deginti ir marinti dujomis (J. B., vyr., g. 1962, Šilutė; S. F. P., vyr., g. 1935, Klaipėdos raj.). Oficialiai to tvirtinti negalima, nors kartais „į karcerį buvo sodinama nepagrįstai ir neatsižvelgiant į aplinkybes“ (Jankauskienė 2015: 141).

Išvados

Apibendrinus pateikėjų prisiminimus galima daryti išvadas, kad išgyventą sovietinį laikotarpį praktiškai visi žmonės prisimena kaip baimės, prievartos, nesaugumo laiką, jaučia nuoskaudą dėl išdraskytų šeimų, sodybų, dėl apkaltinimo be kaltės, dėl nukankintų artimųjų. Macikų lageris prisiminimuose lieka kaip kančių ir nežinios sinonimas. Iš pasakojimų akivaizdi pagarba kapinėms ir mirusiesiems, ryškus noras žinoti, kur palaidoti mirę giminės. Pastatyti konkrečioms asmenims paminklai įprasmina lageryje žuvusiųjų atminimą, tačiau, kaip daugeliu atvejų nurodė kalinių artimieji, palaidojimo vietos nežinomos, todėl galima teigti, kad antkapiniai paminklai su įrašais kapinėse pastatyti atsitiktine tvarka.

Asmeniškai paliesti istorinių įvykių pasakojimai ne visuomet vertintini kaip objektyvūs. Istorinius faktus jie atitinka iš dalies, žinoma, ne visa archyvinė medžiaga yra surasta, reikalingi tolesni tyrinėjimai. Galima daryti išvadą, kad nemažai per ekspedicijas girdėtų pasakojimų daug detaliau surašyti žurnalisto Mėlinausko knygoje (Mėlinauskas 2014), taigi, gana autentiškais liudijimais galima laikyti tik labai asmeniškų patyrimus (konkrečios suėmimo priežastys, bendravimas, sugrįžimas ir pan.), o detalesnis Macikų gulago lagerio vaizdas yra bendro gulago lagerių naratyvo dalis, įsiliejusi į kolektyvinę atmintį. Vis dėlto filosofo Paulio Ricoeuro iškelta pareiga atminčiai greta materialių objektų ir rašytinių šaltinių saugojimo yra ir išipareigojimas gerbti kitus pasakotojus, kurių asmeninės istorijos papildė, bet ne visada atitinka formalųjį istorijos diskursą.

Literatūra

Brazauskas, Nerijus. 2013. *Kultūrinė atmintis Jurgio Gliaudos romanuose: tarp istorijos, laiko ir tapatybės*. <https://www.vdu.lt/cris/bitstream/20.500.12259/32695/1/ISSN2351-6461_2013_N_1_15.PG_101-113.pdf> [žiūrėta 2020 08 07].

Burauskaitė, Teresė Birutė; Jankauskienė, Edita. 2015. GULAG'o skyrius Macikuose 1945–1955 m., E. Jankauskienė ir kt. (red.). *Macikų mirties namai: Antrojo pasaulinio karo belaisvių ir GULAG'o lageriai 1939–1955 metais Šilutės apylinkėse*: 110–143. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras.

Gaižutytė-Filipavičienė, Žilvinė. 2015. Kultūrinė atmintis, kultūrinis kapitalas ir vizualumas, @eitis 04 06. <<https://www.ateitis.net/lt/temos/579/>> [žiūrėta 2020 08 07].

Macikų nacistinės Vokietijos karo belaisvių stovyklos ir Sovietų Sąjungos GULAG'o lagerių objektų kompleksas (1941–1955 m.), *silutesmuziejus.lt*. <<https://www.silutesmuziejus.lt/maciku-lageriai/>> [žiūrėta 2022 06 07].

Mėlinauskas, Stasys. 2014. *Macikai: sugrįžimas atminties takais*. Šilutė: Šilutės spaustuvė.

Tininis, Vytautas. 2015. Sovietų Sąjungos karo belaisvių lageris Macikuose 1945–1948 m., E. Jankauskienė ir kt. (red.). *Macikų mirties namai: Antrojo pasaulinio karo belaisvių ir GULAG'o lageriai 1939–1955 metais Šilutės apylinkėse*: 60–109. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras.

Užgalis, Mantas; Pocytyė, Silva. 2019. *Macikų nacistinės Vokietijos karo belaisvių stovyklos ir Sovietų Sąjungos GULAG'o lagerio objektų komplekso Macikų belaisvių kapinių inventorizavimas ir istoriniai tyrimai*. Šilutė: Šilutės Hugo Šojaus muziejus.

Vitkus, Hektoras. 2020. Macikų lagerių komplekso svarba „tamsiojo paveldo“ požiūriu, A. Bartkevičiūtė (sud.). *Macikų lagerių istorijos aktualizavimas – pi- lietinio ugdymo dalis*. Seminaro pranešimų santraukos: 22–23. Šilutė: Šilutės Hugo Šojaus muziejus.

Vitkus, Hektoras; Vareikis, Vygantas; Ubis, Edvinas; Stončius, Justas. 2021. *Macikai: atminties vieta Europos pakraštyje*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.

Experiences of the Macikai Camps in People's Memories: Ethnographic Research by the Šilutė Hugo Scheu Museum, 2018–2020

Asta Bartkevičiūtė

Summary

All the Macikai camps are a unique object of the historical and cultural memory with a national and international significance. This is the only place in Lithuania, and one of the few places in Eastern and Central Europe, with prison structures of both totalitarian regimes.

In 1941, with the outbreak of the war between the Third Reich and the Soviet Union, a prisoner of war (POW) camp for Red Army prisoners was established at Macikai. In 1943, a second POW camp for Allied Air Force pilots was established next to it. As the political circumstances changed, in 1945 the Soviet Union set up a camp for POWs from Third Reich forces. While still operating, in 1945–1946 part of the Nazi camp was turned into a unit of the Gulag, a penitential colony for political and criminal offenders. Most of the prisoners in the camp were disabled. Unlike other prisons in Lithuania, a Mother and Child House was established there. The Gulag camp was closed in 1955. The commemoration of the camps' historical memory began in 1989. The Macikai Nazi German Prisoner of War Camp and the Soviet Union Gulag Camp Complex, located in the village of Macikai in the Šilutė district, has been protected by the state since 15 July 1993.

The main goal of the article is to show the results of the ethnographic research which was initiated by the Šilutė district as part of the project 'The Conception of the Organisation of the Macikai Complex of the Nazi Germany Prisoner-of-War Camp and the USSR Gulag Camps Complex (1941–1955) and the Plan of its Implementation in the Period 2019–2024'. In this article, the author sets out to represent the cultural memory of Macikai that has been recorded in ethnographic research by the Šilutė Hugo Scheu Museum in 2018–2020.

Most of the informants claim that relatives who returned from the Macikai camp talked about life there reluctantly and in a fragmentary way. People avoided politics as an incomprehensible and dangerous force, because they did not know when and for what propaganda they could be charged, denied access to school, or destroyed at work, or otherwise. The camp was mentioned as a synonym for a place of punishment. Political prisoners were admitted to the Gulag camp for various reasons: they challenged the authorities and did not fit in the new regime, they did not pay backhanders or provide tax receipts, they were 'bourgeois nationalists' because they had had a maid and hired a neighbour, they supported the partisans, they refused to join a collective farm, they criticised the authorities, etc.

Prisoners were taken from families in households of all sizes. The ages of detainees ranged from 14 to 15-year-olds to 68-year-olds, with the majority arrested in their 40s to their 70s. The age of the informants was between 50 and 93 years old, most of them in their 80s or 90s. Age, education, health status and marital status were irrelevant to the regime. It was necessary to set an appropriate example to the public of what awaited rebellious and disobedient people.

The living conditions in the Gulag were poor. Hungry prisoners were forced to work: cutting grass, felling trees, working in a sawmill, repairing bridges, and planting gardens. In the camp, the distribution of household chores was organised by the prisoners themselves: to bring bread, to clean out the toilet bucket,

the dining room tables, or the floor, to take care of hot water and of the cell, and regular grave diggers were appointed.

The diseases, stomach ailments, diabetes, mental illness, scurvy and pneumonia, were caused mainly by malnutrition, weakness and abuse. Deaths were part of the daily life in the camp. Families learned about the deaths of loved ones through neighbours, when letters were returned, and sometimes directly from the guards. Co-criminals were of great concern to political prisoners. They stole food, and even said the leadership was 'hiring' criminal inmates to 'keep order'. It was possible to get a short meeting with inmates, write letters and send parcels.

The material from the expeditions shows that 11 people were buried in Macikai cemetery. The place of burial in Macikai cemetery is usually never known. Most headstones are randomly built. After the closure of the camp, Macikai cemetery was affected by ploughing, cattle grazing and construction. Of the remaining buildings today, the punishment cell is the most visited. In 1995, it became part of the exhibition of the Šilutė Museum.

Summarising the recollections of the informants, it can be concluded that practically all people remember the Soviet period as a time of fear, violence and insecurity; they feel remorse for broken families, homesteads, wrongful convictions, and tortured loved ones. The Gulag camp remains in the memory as a synonym for suffering and ignorance. The stories show respect for the cemetery and the dead, and a strong desire to know where dead relatives are buried. Personally told narratives of historical events are not always to be regarded as objective. However, a duty imposed on the memory by the philosopher Paul Ricoeur, in addition to the preservation of material objects and written sources, is an obligation to respect other narrators, although personal stories do not always correspond to the formal discourse of history.